Матеріали і дослідження
з археології Прикарпаття і Волині.
Вип. 12. 2008. С. 324–341.

Віра ГУПАЛО

ДОСЛІДЖЕННЯ КРИПТИ № 4 У КОЛИШНЬОМУ БЕРНАРДИНСЬКОМУ КОСТЕЛІ В ДУБНІ

У 2007 р. продовжено археологічні дослідження в межах Свято-Миколаївського собору (колишній бернардинський костел) у місті Дубні Рівненської області. У зв'язку із запланованою заміною старої плиткової долівки на нову доступною для досліджень стала поверхня усієї південної нави храму. Розкоп загальною площею 35,64 м^2 (10,80×3,30 м) заклали на відстані 1,40 м від дослідженої у 2005 р. крипти 3 [Гупало, 2007, с. 315–336] і аж до вівтаря св. Миколая (патрона сучасної церкви). Об'єктом вивчення були ґрунтові поховання кінця XVI – першої половини XIX ст. Впродовж одного польового сезону виявлено останки 60 осіб, які поховані у дерев'яних трунах у могильних ямах у межах усієї південної нави. Поряд з цим, відкрито нову крипту, аналізу якої присвячена ця робота

Стратиграфія. При колоні 2 у північному борті розкопу зафіксовано вхід у підземний гробівець, який, згідно зі запровадженою у попередні польові сезони нумерацією, позначено як крипта 4 (рис. 1). Зовнішня поверхня склепіння усипальниці знаходилася на глибині 0,47 м. У характері нашарувань, що залягали над криптою, важливо відзначити два моменти. *По-перше*, чітко виділяються два шари (будівельного сміття, перемішаного з вапняним розчином, і жовтого піску), які на цій ділянці виступають на гл. 0,10–0,32 м і тягнуться непорушеними пластами на площі усього розкопу. Згадані нашарування пов'язані із вирівнюванням наявної долівки храму. *По-друге*, нашарування, що зафіксовані нижче (до рівня культурного шару), в районі крипти відсутні. Крім того, по вертикальній осі західної стіни колони 2 на гл. 0,32–0,56 м відзначено сліди котловану під гробівець, який знищив попередні нашарування аж до кам'яного фундаменту колони. Усе це виразно вказує на те, що гробівець був споруджений пізніше від побудови костелу (рис. 2).

Конструкція крипти 4. Склепіння крипти мало дугасту форму – висота дуги на кульмінації виносила 12 см. Краї склепіння залягали не симетрично: західний бік знаходився на гл. 0,74 м, а східний – 0,85 м. Східний край склепіння конструкційно пов'язаний із колоною 2 – опирався на другий уступ кам'яного фундаменту колони 2 (фото 33). У зв'язку з цим, нижчезалягаюча поверхня фундаменту виступала в якості східної стіни гробівця. Західна стіна крипти збудована із великих брил каменю черепашнику, щілини між якими заповнили дрібнішим камінням та подрібненою цеглою. Стіна у товщину виносила 35 см і підошвою опиралася на материк, сягаючи глибини 1,60 м. Загальна висота мурованої частини західної стіни крипти становила 0,86 м. При цьому долівка крипти була опущена на 43 см нижче кам'яної кладки підошви західної стіни. Однак, при копанні котловану під гробівець натрапили на третій (гл. 1,42 м) і четвертий (гл. 1,98 м) уступ фундаменту колони 2. Останній уступ значно зменшував поверхню споруди, тому долівку крипти підсипали 12 см шаром сірого ґрунту, який прикрив четвертий уступ фундаменту колони 2 семисантиметровим пластом. Північна стіна усипальниці, викладена аналогічно як західна із більших та менших брил каменю і подрібненої цегли, і також підошвою опирається на материкову глину (фото 34). Висота північної стіни виносила, як і західної, 0,86 м. При цьому слід зазначити, що материкові стінки котловану крипти, які виступали як продовження західної та північної мурованих стін, не були ретельно зачищені, чи, скажімо, змодельовані. На їх поверхні чітко простежено вертикальні сліди від знарядь, якими копали котлован.

У конструкції крипти відзначено один цікавий факт, пов'язаний із північно-східним кутом об'єкту (рис. 3). Так при розмітці площі котловану під гробівець, очевидно, не прорахували належним чином довжину західної стіни фундаменту колони 2. У зв'язку з цим північна стіна крипти опинилася на відстані 32 см (внутрішня поверхня) від фундаменту

колони. Цей прорахунок призвів до того, що на відрізку у 32 см склепіння крипти не мало на що опертися. З метою заповнення цієї прогалини, на рівні підошви північної стіни, тобто на гл. 0,98 м від кульмінації склепіння, на висоту 0,85 м впритул до кам'яного фундаменту колони виклали підпору із уламків цегли на вапняному розчині. Ширину цієї кладки обумовили контури котловану фундаменту колони 2, які на цій ділянці виступили у вигляді ровика шириною 20–22 см, заповненого чорноземом (глибше у ровику залягав четвертий уступ фундаменту колони).

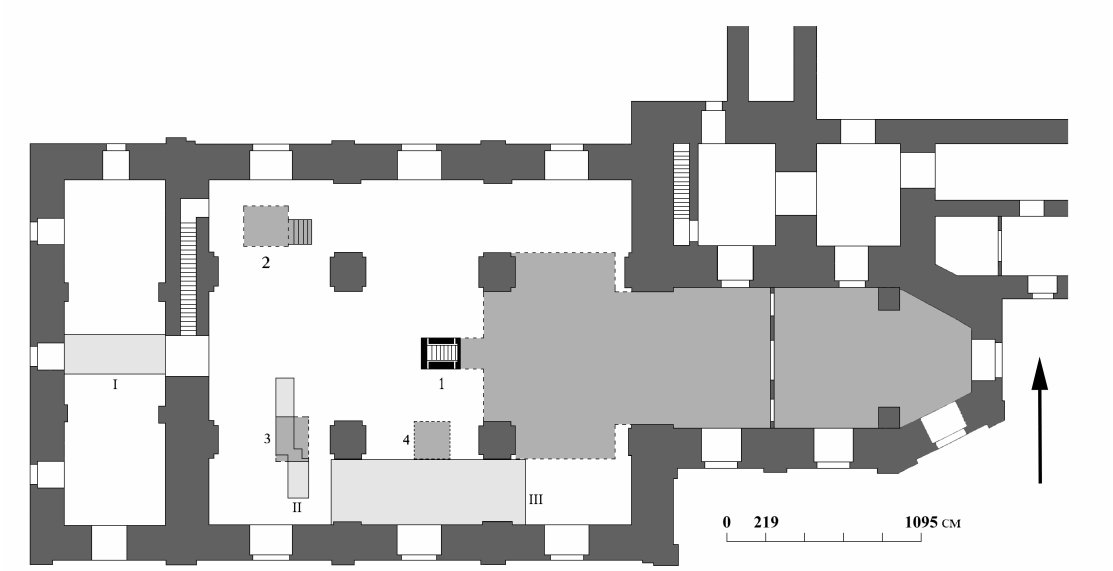

Рис. 1. Дубно. Бернардинський костел. Загальний план з 1865 р. I – розкоп 2003 р.; II – розкоп 2005 р.; III – розкоп 2007 р.; 1 – Головна підвівтарна крипта 1, досліджена у 1995–2000 рр.; 2 – крипта 2, досліджена у 2002 р.; 3 – крипта 3, досліджена у 2005 р.; 4 – крипта 4, досліджена у 2007 р.

Fig. 1. Dubno. Bernardynian catholic church. General plan from 1865. I – excavated area 2003; II – excavated area 2005; III – excavated area 2007; 1 – general crypt under altar, excavated in 1995–2000; 2 – crypt 2, excavated in 2002; 3 – crypt 3, excavated in 2005; 4 – crypt 4, excavated in 2007

Очевидно, для запобігання просідання підпори спочатку на чорнозем виклали два ряди каменю черепашнику на вапняному розчині, що мало слугувати основою цегляної підпори. За межами котловану фундаменту на материк виклали цілі цеглини, покладені на ребро, при незначній кількості вапняного розчину. Цими цеглинами облицювали східну стіну котловану крипти, оскільки продовження кладки простежувалось за межами внутрішньої поверхні північної стіни гробівця. Отож, згадана двояка цегляна кладка у північно-східному куті крипти призначалася в якості опори для склепіння.

У плані крипта мала трапецієподібну форму: ширина при північній стіні – 127 см, при південній – 0,96 м на рівні материкової долівки і 1,15 м – на рівні третього уступу фундаменту колони, довжина – 234 см. Висота крипти – 141 см.

Вхід у гробівець не був герметично замурований. На ширину склепіння відзначено отвір висотою 10–20 см. Від рівня стику стін із склепінням вхід був закладений жовтою крихкою цеглою (розміром 33,5×17,5×6 см), маркованою на одній площині рельєфною літерою "В". Цегла викладена "на сухо" без вапняного розчину на глибину 0,72 м від кульмінації склепіння[1]. Під цегляною кладкою аж до рівня материка залягав світло-сірий сипкий ґрунт, аналогічний до заповнення могильних ям, відкритих на всій площі розкопу.

[1] Тут і далі всі дані по глибинах в межах крипти подано відносно кульмінації склепіння.

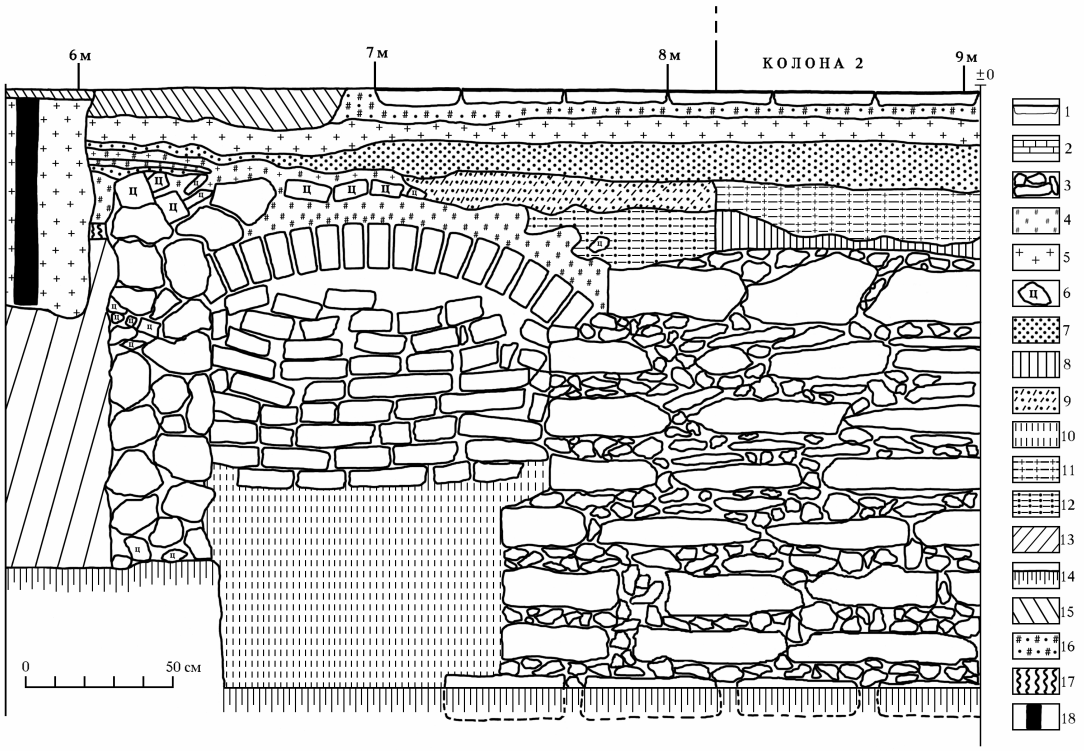

Рис. 2. Дубно. Бернардинський костел. Фрагмент північного профілю розкопу. Вхід у крипту 4. 1 – кам'яна плитка долівки; 2 – цегляна кладка; 3 – кам'яна кладка; 4 – вапняний розчин; 5 – будівельне сміття; 6 – уламки цегли; 7 – пісок жовтого кольору; 8 – глина жовтого кольору; 9 – пісок білого кольору; 10 – світло-сірий пухкий ґрунт;, 11 – сіро-жовтий ґрунт, перемішаний із будівельним сміттям; 12 – сірий ґрунт, перемішаний із будівельним сміттям; 13 – сіро-коричневий передматериковий лес; 14 – білясто-жовтий материковий лес із вапняковими ті залізистими конкреціями; 15 – бетон, перемішаний із будівельним сміттям; 16 – жовтий пісок, перемішаний із вапняним розчином; 17 – темно-сірий збитий ґрунт; 18 – дерев'яний стовп

Fig. 2. Dubno. Bernardynian catholic church. Fragment of northern profile of excavated area. Entrance to crypt 4. 1 – stone bottom; 2 – footbridge made of bricks; 3 – footbridge made of stone; 4 – limestone solution; 5 – garbage from building; 6 – fragments of bricks; 7 – yellow sand; 8 – yellow clay; 9 – white sand; 10 – light-gray ground; 11 – grayish-yellow ground mixed with garbage; 12 – gray soil mixed with garbage; 13 – grayish-brown loess; 14 – yellowish-white loess with limestone and iron concretions; 15 – concrete mixed with garbage; 16 – yellow sand mixed with limestone solution; 17 – dark-gray ground; 18 – wooden post

Поховання. При вході у крипту під цегляною кладкою на поверхні ґрунтового насипу (гл. 0,72 м) виявлено добре збережену мідну монету. Сірим пухким ґрунтом засипано майже ¾ поверхні крипти. У ґрунті відзначено: фрагменти цегли, в тому числі цегли-пальчатки; уламки закопченого тонкого віконного скла і прозорого патинованого скла товщиною 1–3 мм; розрізнені людські кістки. Усе це засвідчувало, що поховання у крипті були зруйновані. Крім цього, на незасипаній ґрунтом ділянці при північній стіні крипти зафіксовано залишки домовин і скупчення кісток.

Поховання 1а. Ліворуч від входу вздовж західної стіни крипти залягало скупчення розтрощених домовин, які були злегка присипані сірим ґрунтом. Серед цього скупчення виділялася лише одна відносно добре збережена більша дошка, яку можна ототожнити з днищем труни. Вона збереглася на довжину 155 см. Від цієї труни походили дрібні уламки віка і бічних дошок, на яких зафіксовано сліди оббивки тканиною і залізні цвяшки з півсферичними

головками діаметром 20 мм. Судячи з уламків дошок, оздоблених цвяшками, різними за діаметром, у цьому скупченні знаходилися рештки ще однієї домовини. Характерною особливістю нагромадження було те, що усі дошки мали чорний колір, немовби побували у вогні, хоча жодних слідів дії вогню у крипті не відзначено. Крім цього, при доторку лопатою до цієї деревини лунав специфічний звук тертя металу о метал.

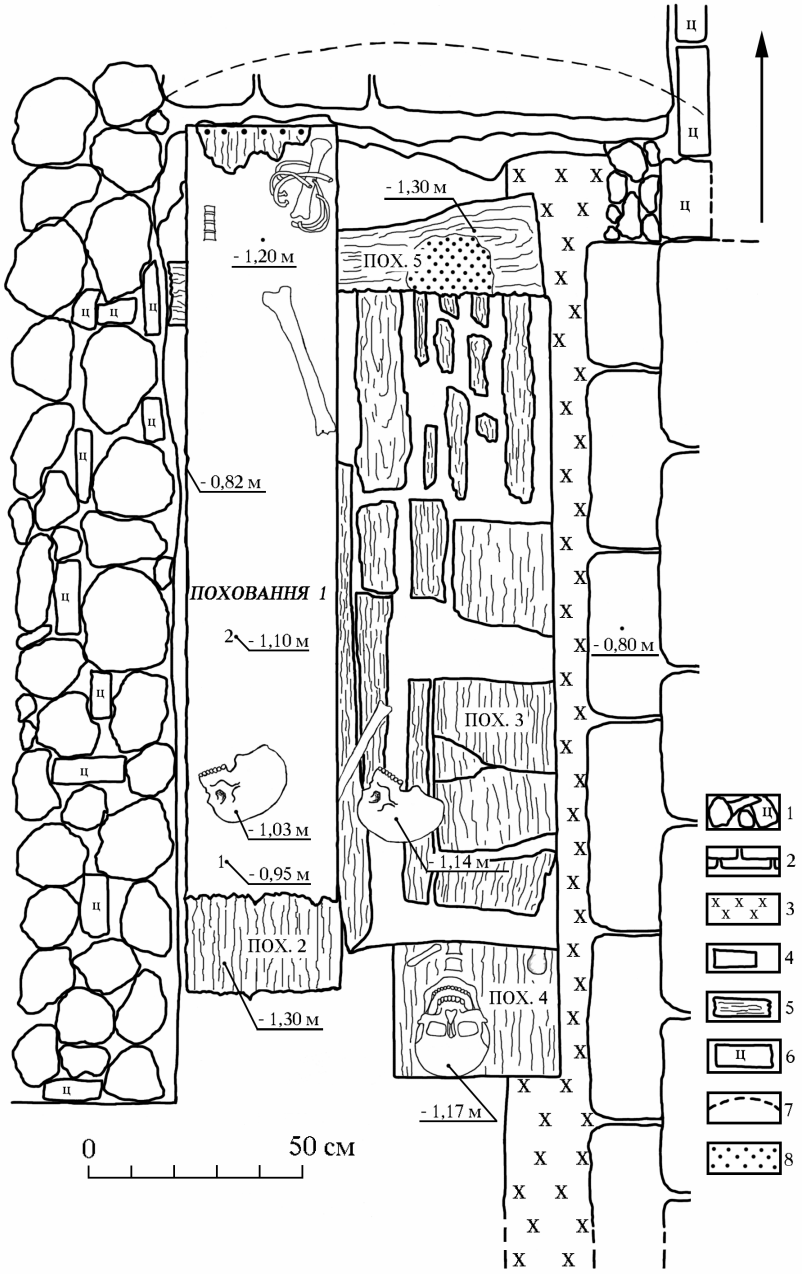

Рис. 3. Дубно. Бернардинський костел. Крипта 4. Поховання 1. 1 – камінь черепашник і подрібнена цегла; 2 – кам'яна кладка; 3 – чорнозем; 4 – контури домовин; 5 – дерево; 6 – уламки цеглин; 7 – дуга склепіння; 8 – кальциновані кістки. Знахідки: 1 – вінце дзвоникоподібного келиха; 2 – ніжка дзвоникоподібного келиха

Fig. 3. Dubno. Bernardynian catholic church. Crypt 4. Burial 1. 1 – stone and fragments of bricks; 2 – stone footbridge; 3 – black soil; 4 – contour of coffin; 5 – wood; 6 – fragments of bricks; 7 – arch-roof; 8 – calcinated bones. Finds: 1 – rim of goblet; 2 – foot of goblet

У північно-західному куті крипти впритул до розтрощених домовин прилягало скупчення кісток (ребра, хребці, стегнові, гомілкові та плечові кістки) при відсутності черепів. Спостереження дозволяють висунути припущення, що скупчення кісток походить з верхніх (найпізніших) поховань, домовини яких були розбиті, а останки частково згорнули під північну стіну крипти, частково розкидали по усій її поверхні. Крім цього належить додати, що кістки, як і рештки трун, також мали чорний колір і спричиняли металевий звук при терті.

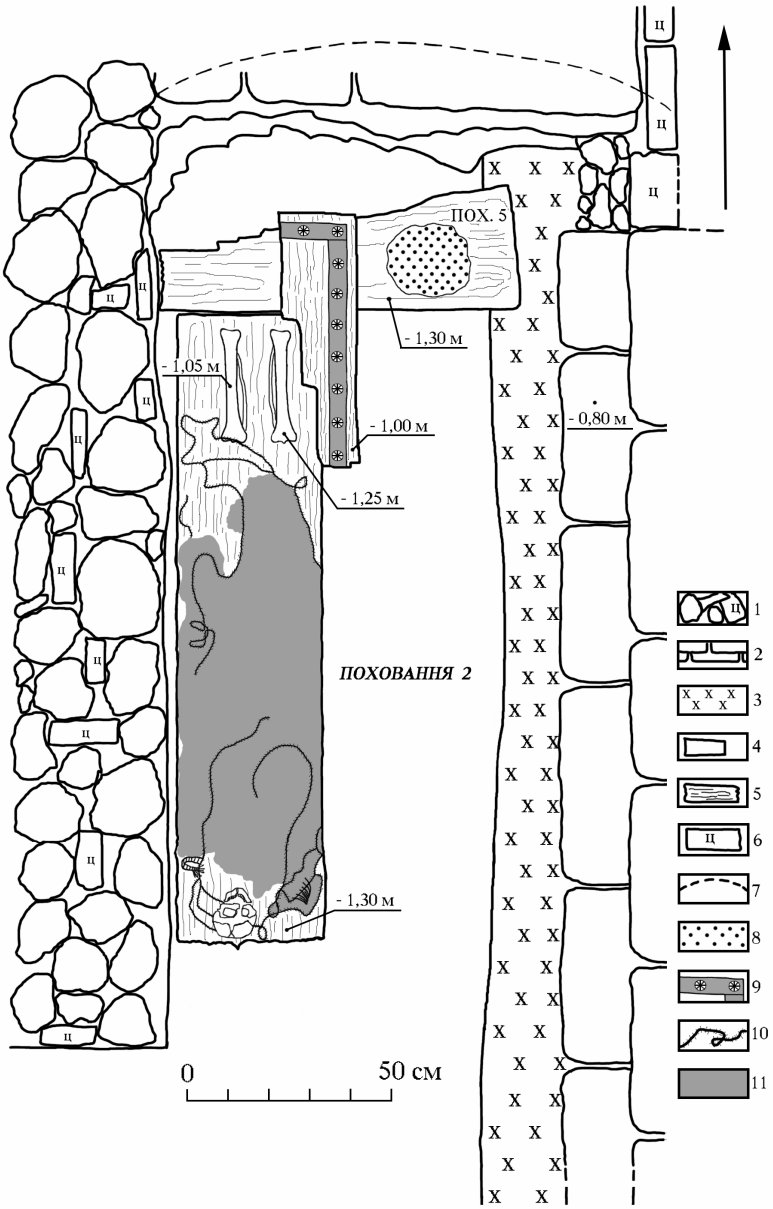

Рис. 4. Дубно. Бернардинський костел. Крипта 4. Поховання 2. 1 – камінь черепашник і подрібнена цегла; 2 – кам'яна кладка; 3 – чорнозем; 4 – контури домовин; 5 – дерево; 6 – уламки цеглин; 7 – дуга склепіння; 8 – кальциновані кістки; 9 – оббивка труни; 10 – срібні шнури від вбрання; 11 – шовкова тканина вбрання

Fig. 4. Dubno. Bernardynian catholic church. Crypt 4. Burial 2. 1 – stone and fragments of bricks; 2 – stone footbridge; 3 – black soil; 4 – contour of coffin; 5 – wood; 6 – fragments of bricks; 7 – arch-roof; 8 – calcinated bones; 9 – mounting of coffin; 10 – silver cord from wear; 11 – silk fragment of wear

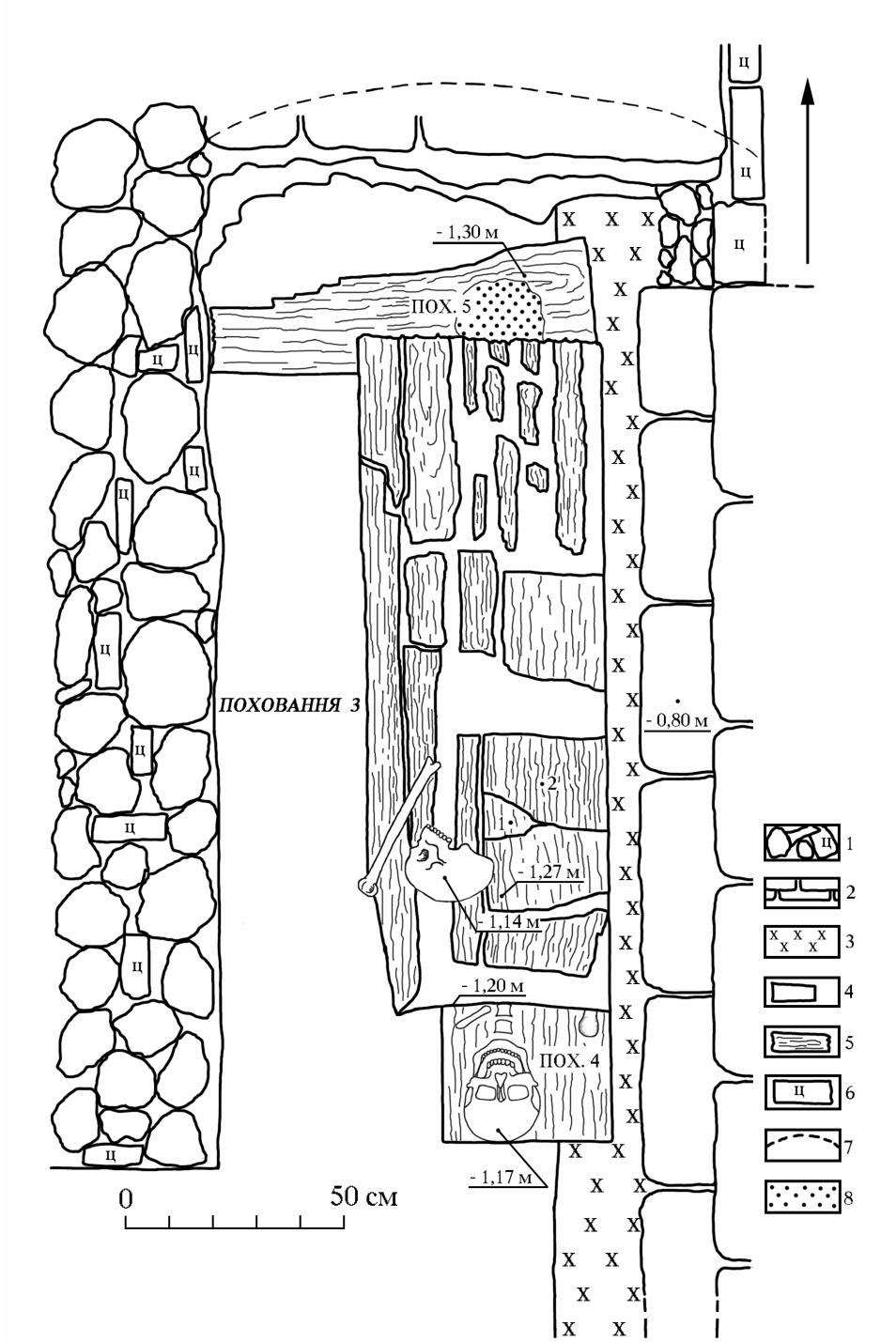

Рис. 5. Дубно. Бернардинський костел. Крипта 4. Поховання 3. 1 – камінь черепашник і подрібнена цегла; 2 – кам'яна кладка; 3 – чорнозем; 4 – контури домовин; 5 – дерево; 6 – уламки цеглин; 7 – дуга склепіння; 8 – кальциновані кістки. Знахідки: 1 – монета; 2 – хрест-реліквapій

Fig. 5. Dubno. Bernardynian catholic church. Crypt 4. Burial 3. 1 – stone and fragments of bricks; 2 – stone footbridge; 3 – black soil; 4 – contour of coffin; 5 – wood; 6 – fragments of bricks; 7 – arch-roof; 8 – calcinated bones. Finds: 1 – coin; 2 – cross-reliquary

В результаті антропологічного аналізу встановлено, що у згаданому скупченні знаходилися останки кількох людей, в тому числі літнього чоловіка віком понад 60 років, який був на зріст 172 см (поховання 1а)[2]. Цей небіжчик, очевидно, був похований у труні, від якої найкраще збереглося днище.

Поховання 1 (рис. 3). Під нагромадженням потрощених домовин на гл. 0,82 см залягали поздовжні бічні почорнілі дошки труни, в нижній частині якої зберігся фрагмент віка, оздоблений цвяшками з півсферичними головками. Дно відсутнє. Труна залягала впритул до західної та північної материкових стін крипти. Загальна довжина збереженої домовини виносила 180 см при ширині 30 см. В межах труни на гл. 1,20 м зафіксовано залишки кістяка, який можна пов'язувати з домовиною. В ногах знаходилася плечова кістка, кілька ребер, чотири хребці, в головах на гл. 1,03 м відзначено добре збережений череп. Судячи з розташування кісток, небіжчик лежав головою на південь, що було обумовлене конструкцією крипти. До цього поховання відносилась частина кісток з вищезгаданого скупчення останків під північною стіною.

Поховання 1 належало молодому чоловікові віком 20–30 років.

Залишки труни поховання 1 на всю висоту (гл. 0,82–1,20 м) заповнені сипким сірим ґрунтом, у якому виявлено значну кількість уламків прозорого з жовтуватим відтінком скла. Ближче до черепа на гл. 0,95 м і майже посередині домовини на гл. 1,10 м зафіксовано рештки двох скляних посудинок (ніжку і крупний уламок стінки з вінцем).

Поховання 2 (рис. 4). Домовина поховання збереглася фрагментарно. В наявності були поздовжні бічні дошки, уламок торця в головах, дно і значний уламок віка в ногах. Віко, зафіксоване на глибині 1,00 м, дещо зсунуте праворуч від труни. Його оздоблювала шовкова стрічка прибита декоративними цвяшками. Нижня частина домовини (в ногах) знаходилася на відстані 40 см від північної стіни гробівця і впритул прилягала до маленької труни (поховання 5), встановленої при північній стіні поперек крипти.

Останки збереглися дуже фрагментарно. Непорушно залягали обидві гомілки. При цьому права нога небіжчика разом із дном труни просіла на 20 см. Гомілки дуже струхлявіли і посипані товстим шаром вапна, сліди якого відзначено і на дні труни. Череп лежав на властивому місці, але був роздушений на дрібні уламки. Решта кісток майже повністю кальцинувалися.

Останки належали молодому чоловікові віком 20–30 років, зростом 172 см. Небіжчик похований у випростаному положенні, горілиць, головою на південь.

На рівні дна труни (гл. 1,30 м) зафіксовано залишки шовкового одягу.

Поховання 3 (рис. 5) знаходилося праворуч від входу у крипту і присипане шаром сірого ґрунту товщиною 40 см. Домовина збереглася дуже фрагментарно: торець в головах, який виступив на гл. 1,20 м, і дно (гл. 1,27 м), яке будучи потріскане на дрібні уламки, розсунулося на 56 см. Ліворуч на усю довжину дна залягали залишки вузької поздовжньої бічної дошки. Домовина збереглася на довжину 1,56 м і залягала над похованням 5.

На дні труни зафіксовано лише череп і плечову кістку. Частина останків з поховання 3 ототожнена серед скупчення кісток під північною стіною крипти.

Останки належали молодому чоловікові віком 20–25 років. Загальна орієнтація небіжчика головою на південь.

Поблизу черепа у заповненні домовини на гл. 1,21 м зафіксовано сильно патиновану мідну монету. На відстані 15 см від монети на цій же глибині відзначено хрестик-релікварій із залишками шнура. У насипі сірого ґрунту, що виступав над похованням 3 (гл. 0,80–1,27 м), відзначено кілька уламків товстостінного патинованого скла.

Поховання 4 (рис. 6), що залягало під похованням 3, – єдине, яке збереглося повністю і в анатомічній цілості. Однак останки дуже струхлявіли і більша частина кістяка зазнала значної кальцинації, у зв'язку з чим зафіксовано відсутність ребер, правої ключиці, лівого плеча і

[2] Антропологічний аналіз здійснювала магістр Барбара Шибовіч, науковий співробітник Інституту археології Ягеллонського університету.

правої стопи, а також відзначено фрагментарність правого плеча та правої гомілки. Домовина, хоча й спорохнявіла, залишилася майже незруйнованою. На глибині 1,27 м зафіксовано рештки віка, яке по периметру оздоблене густо набитими декоративними цвяшками з півсферичними головками (діаметром 10 мм). Глибина труни становила 30 см, ширина – 54 см, довжина – 169 см. Нижній край труни знаходився на відстані 8 см від поховання 5. Глибина залягання дна труни неоднакова, оскільки домовина просіла дещо своїм лівим краєм і в головах. Стопи (гл. 1,23 м) знаходилися навіть вище від просілого віка (гл. 1,27 м); верхня частина поховання залягала на одному рівні – 1,30 м.

Останки належали жінці віком 40–50 років і зростом 159 см. Небіжка похована у випростаному положенні, горілиць, головою на південь. Руки, зігнуті у ліктях під прямим кутом, паралельно укладені передпліччями на животі.

Поховання 5 (рис. 6) збереглося на рівні дна домовини, яка зафіксована на гл. 1,30 м. Труна, як побіжно зазначалося раніше, була встановлена при північній стіні крипти поперек гробівця. Збережена довжина днища домовини виносила 88 см, ширина в головах – 30 см, в ногах – приблизно 20 см. Останки майже повністю знищені. Лише в області голови відзначено пляму з тонкого шару кальцинованого порошку, у якому виступив фрагмент нижньої щелепи та кілька зубів.

Останки належали дитині у віці 1–1,5 року. Небіжчик похований головою на схід.

Завершуючи огляд розташування поховань у крипті, необхідно відзначити, що верхні найпізніші домовини (поховання 1а, 1, 3) встановлені днищами на віко дитячої труни і торцем в ногах впиралися у північну стіну крипти. Натомість нижні домовини (поховання 2 і 4), які встановили майже впритул до поховання 5, торцем в головах залягали майже на лінії входу у крипту. При цьому відзначене раніше скупчення знищених дошок трун і кісток (поховання 1а і частково 1) частково залягало над похованням 5, аж до дна останнього. Майже на дні поховання 5 (в ногах) на глибині 1,25 см виявлено рештки манжетів від одягу дорослої людини, стрічку, зав'язану вузликом (можливо нею зв'язували ноги покійнику), а також 4 мідні петлі та гачки від застібки. Кому конкретно вони належали встановити неможливо.

Аналіз та датування речового матеріалу

У крипті виявлено 27 артефактів, які виконані зі скла (15 од.), шовку (5 од.), кольорових металів (7 од.).

Монети. Монета, що зафіксована при вході у крипту – *шеляг литовський* Яна Казимира, карбований у Бресті в 1663 р. Монета з поховання 3 – це *шеляг коронний* Яна Казимира (стан збереження монети не дозволяє визначити місце і час її карбування). Обидві знахідки репрезентують так звані боратинки, що чеканилися на території Польщі та Литви впродовж 1659–1666 рр. Ці монети знаходилися в обігу досить тривалий час, щонайменше до монетної реформи Станіслава Августа Понятовського у 1766 р. [Suchodolski, 1996, s. 394].

Скляні вироби. Скляні посудинки із заповнення поховання 1 репрезентовані ніжкою і фрагментом верхньої частини двох *дзвоникоподібних келихів*. Ніжка виконана із прозорого, майже безбарвного скла (з легким жовтуватим відтінком), у якому видимі повітряні бульбашки; поверхня скла патинована і місцями вкрита корозійними кавернами (рис. 7, *2*). Дно має округлу в плані форму діаметром 37,5 мм. Ззовні майже по центру воно профільоване лінзоподібною ввігнутістю глибиною 6 мм, яка зсередини утворює конусоподібну опуклість. Характерною особливістю виробу є те, що його дно при формування шийки ніжки зліпилося зі стінкою стопки. Діаметр шийки виносить 20 мм. Згідно типології дзвоникоподібних келихів, розробленої свого часу С. Цепелею для території Польщі, подібні екземпляри відносяться до типу "Б" [Ciepiela, 1966, s. 248–252]. Шийка ніжки дугасто переходить у майже циліндричний (злегка нахилений досередини) тулуб, товщина стінки якого виносить 2,8 мм.

Другий келих виготовлений з такої ж скляної маси, як і вище описаний зразок. Йому притаманна циліндрична форма тулуба, стінки якого злегка профільовані нерівностями, що утворилися в процесі видування виробу (рис. 7, *1*). Товщина стінки становить 2 мм. Вінця келиха, однакові по товщині зі стінкою тулуба, дугасто відхилені назовні. Діаметр келиха по

вінцях виносить 100 мм. Загальна висота виробу, що зберігся до рівня шийки ніжки, виносить 98 мм.

Дзвоникоподібні келихи були масово поширені в кінці XVI–XVII ст. по всій території Речі Посполитої. Значні їх колекції відомі зокрема із Варшави [Ciepiela, 1966, s. 248–253], Замостя [Prusicka-Kołcon, 2000, s. 230–239], Сандомира [Rubnikowicz, 1996, s. 423–456] та інших міст періоду пізнього середньовіччя та нової доби. Щодо функціонального призначення аналогічних келихів, виявлених в межах і поблизу світських об'єктів, дослідники одностайні, а власне – келихи, як масове і популярне начиння, служили для пиття пива і вина. Поряд з цим, з проведенням археологічних розкопок постійно зростає кількість знахідок, виявлених в межах культових об'єктів – всередині і поблизу костелів, наприклад, в каплиці св. Трійці у Любліні [Kutyłowska, 1981, s. 91–95], в костелі св. Анни і костел Матері Божої Лоретанської у Варшаві, в костелі св. Миколая у Кракові, в бенедиктинському комплексі у Могильні, у костелі св. Петра у Сандомирі [Rubnikowicz, 1996, s. 432]. Цю категорію дзвоникоподібних келихів дослідники пов'язують із сакральним призначенням – у них подавали священникові вино і воду під час Богослужіння. Згідно існуючих правил, розбите літургічне начиння повинно було залишатись (закопуватись) у храмі, у протилежному випадку – це було б рівноцінне оскверненню [Rubnikowicz, 1996, s. 432]. До цього слід додати, що у бернардинському костелі у Дубні під плитковою долівкою (в межах розкопу 2007 р.) також виявлено рештки кількох келихів і однієї лампадки, що підтверджувало би вищезазначені припущення. Однак крім цього, уламки лампадки і дзвоникоподібного келиха відзначено ще й в головній підвівтарній крипті, у заповненні ями, куди поскидали залишки знищеного поховання. Ця знахідка разом з екземплярами із поховання 1 в крипті 4, вказує, можливо, ще на один аспект використання дзвоникоподібних келихів, пов'язаний із поховальною обрядовістю.

Аптекарський чи лабораторний посуд із заповнення труни поховання 1 репрезентований двома зразками, виготовленими із прозорого, майже безколірного (з легким жовтуватим відтінком) скла, аналогічного до скломаси вищеописаних дзвоникоподібних келихів, виявлених поряд. Поверхня виробів дуже патинована і вкрита численними корозійними кавернами, у скломасі видимі повітряні бульбашки. Обидві посудинки тотожні за формою. Вони мають округлу в плані лійчасто розхилену назовні горловину. Тулубу надана куляста форма (фото 31). Стінки виробу дугасто переходять в округле у плані пласке дно, яке посередині незначно ввігнуте. Загальна висота виробу – 140 мм, висота горловини – 25 мм, діаметр вінець – 38 мм, діаметр основи шийки – 23 мм, найбільший діаметр по тулубу – 140 мм, діаметр дна – приблизно 70 мм. Ємність посудин – приблизно 1 л. Їх форма дуже близька до такого сучасного різновиду лабораторного посуду, як колби, що служать для приготування різних речовин. Функція цих начинь не змінилася впродовж століть. Колби, виявлені у крипті, очевидно, походять із монастирської лабораторії, адже відомо, що дубенські бернардини опікувалися шпиталем для бідних, для якого власноруч готували ліки. Знахідки давніх колб досі залишаються рідкісними артефактами. Дуже подібне начиння, з якого збереглися фрагменти кулястого тулуба, відоме, наприклад, з Брна, де датується 30–40 роках XVI ст.

Інша турбота ченців була безперечно пов'язана із похованнями всередині костелу. Аби запобігти поширенню у храмі запаху від розкладу тіл[3], вкрай необхідно було вживати якісь заходи для дезинфекції, особливо у криптах. Припускаю, що власне з цією метою до крипти 4 принесли колби з якимось розчином і вилили на поховання. Рідина була настільки концентрованою, що попалила дошки верхніх трун і людські кістки до чорного кольору. Різкий запах цієї речовини, законсервований у крипті земляним насипом, зберігся досьогодні. При розкритті входу в усипальницю запах утримувався довкола неї понад тиждень. Колби, судячи з усього, не були надто цінним начинням, оскільки, виливши рідину, їх розбили і залишили у крипті. Не виключено, що з дезинфекцією гробівця пов'язані і два дзвоникоподібні келихи, у які, можливо, наливали рідину, бо виливати її просто з колби було дуже незручно.

[3] Яскравим прикладом такого явища є, зокрема, свідчення про дурман від розладу тіл, який стійко тримався у костелі домініканського монастиря у Гданську [Trzeciecka, 2007, s. 141].

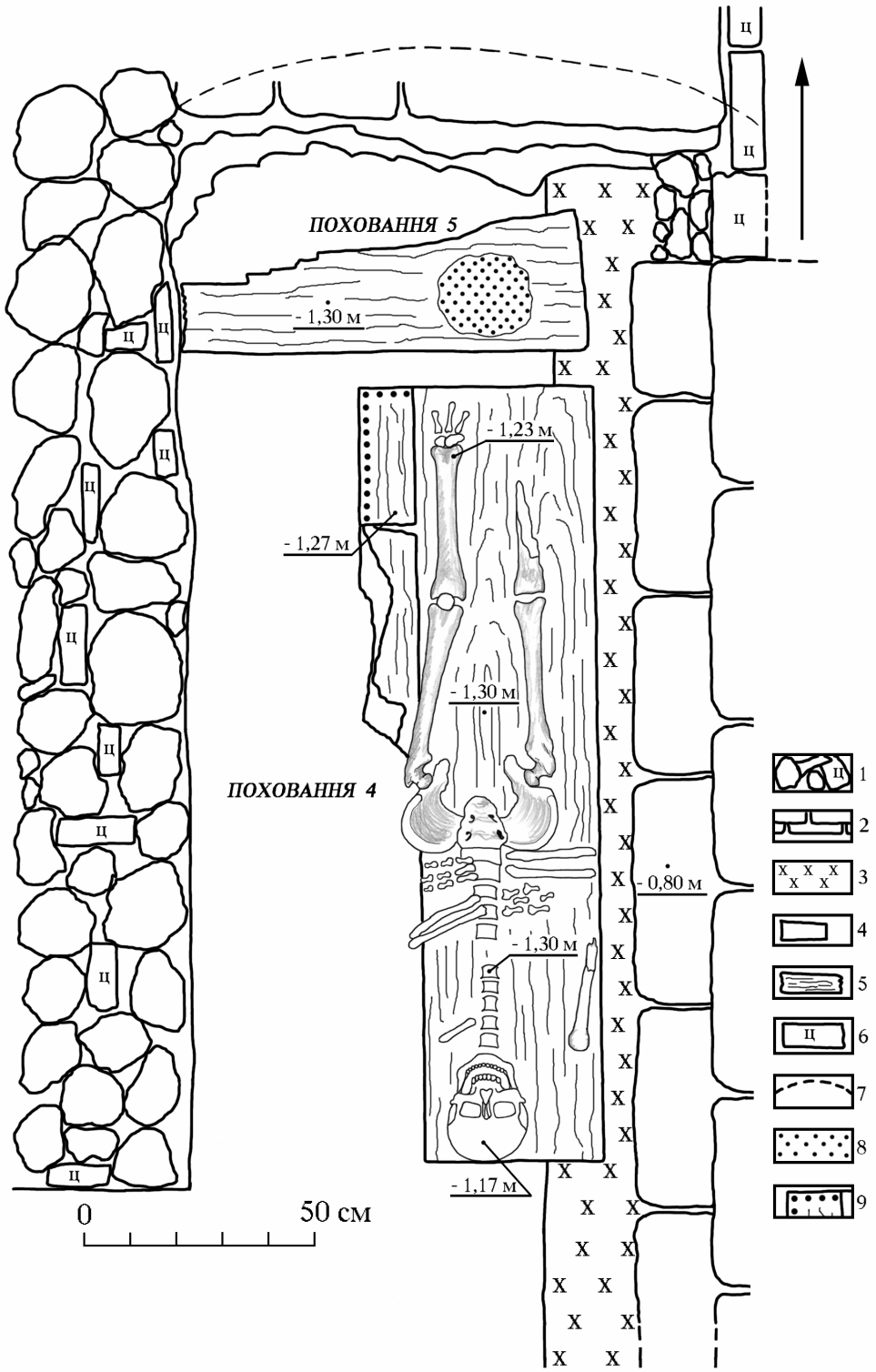

Рис. 6. Дубно. Бернардинський костел. Крипта 4. Поховання 4–5. 1 – камінь черепашник і подрібнена цегла; 2 – кам'яна кладка; 3 – чорнозем; 4 – контури домовин; 5 – дерево; 6 – уламки цеглин; 7 – дуга склепіння; 8 – кальциновані кістки; 9 – оббивка труни

Fig. 6. Dubno. Bernardynian catholic church. Crypt 4. Burial 4–5. 1 – stone and fragments of bricks; 2 – stone footbridge; 3 – black soil; 4 – contour of coffin; 5 – wood; 6 – fragments of bricks; 7 – arch-roof; 8 – calcinated bones; 9 – mounting of coffin

Віконне скло. У крипті виявлено 11 фрагментів скла з рівною пласкою поверхнею. З усієї сукупності виділяються уламки, що мають темно-сірий та чорний, часто з металевим блиском колір. Подібні барви скло отримало в результаті перебування у вогні – тобто було вкрите кіптявою. Під шаром кіптяви виступає безбарвна скломаса з видимими повітряними бульбашками. Масово уламки аналогічного закопченого скла виступили у заповненнях могильних ям в межах усієї південної нави. Це дозволяє припускати, що фрагменти даного скла – це рештки вікон костелу. Відомо, що храм кілька разів горів. Найбільші пожежі були перед 1680[4] та у 1720 і 1764 рр.

На окремих уламках простежено сліди ретуші, якою оформляли край готового виробу, і які засвідчують різноманіття форм віконного скла. На усіх уламках скла з обох сторін зафіксовано також відбитки олов'яних рам двотаврового профілю шириною 4–11 мм. За способом виготовлення виділяється тонке (1–2 мм) плиткове скло з рівною поверхнею і рівномірною товщиною. За формою виділено віконниці: багатогранну, у збереженій частині якої поєднується прямий і тупий кут і є одна ціла сторона довжиною 43 мм (рис. 8, *1*); трикутну (рис. 8, *3*); округлу діаметром 190 мм з залишками якоїсь смолистої речовини для закріплення у рамці (рис. 8, *2*); багатогранну з тупим кутом (рис. 8, *6*). Крім цього відзначено два зразки, у центрі яких простежується лінзоподібна в перерізі і округла в плані опуклість, утворена концентричними пасмами. У межах опуклості товщина скла є найбільша (3,3 мм), поступово зменшуючись до 1,6 мм в напрямку до країв (рис. 8, *4*). Це скло безбарвне (з легким зеленавим відтінком на зламі) і прозоре, з незначною кількістю повітряних бульбашок. На одному з описаних уламків відзначено тупий кут, сформований скісною ретушшю по потоншеному краю (рис. 8, *5*). За товщиною і фактурою скла обидва фрагменти (рис. 8, *4–5*) є складовими частинами однієї великої віконної вставки.

Розглянуті різновиди віконного скла широко відомі на території Польщі, де вони набули особливої популярності у XVI–XVII ст. [Rubnikowicz, 1996, s. 439–441]. Однак дослідники відзначають відмінність параметрального модулю округлих шибок за межами Польщі, де діаметр кружалець коливається в діапазоні 13–20 см [Rubnikowicz, 1996, s. 440], що відповідає знахідкам із Дубна. При цьому вважаю доречним відзначити знахідки уламків товстостінного прозорого з зеленавим відтінком скла, які були виявлені у заповненні могильної ями поховання 27, що залягало перед входом у крипту 4 (рис. 8). Ці фрагменти походили від скляної прямокутної плитки (розміром 13,5×18,9 см, товщиною 3,3 мм у центральній частині і 2,3 мм по краях), яка служила натрунною шибкою. Звідси не виключено, що описане вище скляне кружальце (діаметром 190 мм) без слідів кіптяви, а також крупні фрагменти скла з тупим кутом походять від віконець у домовинах (рис. 8, *2, 5–6*).

Одяг. Фрагменти *манжетів*, не зважаючи на те, що залягали над дитячим похованням, походять від одягу дорослої особи. Вони мали прямокутну форму і були виконані із шовкового репсу. По облямівці простежено сліди від шва, яким через край манжети пришивалися в накладку до рукавів. Подібна практика була досить поширеною у нову добу. Накладні шовкові манжети, крім того, що надавали респектабельності вбранню, ще й дозволяли запобігати його зношуванню і забрудненню. Виявлені фрагменти манжетів походять від чоловічого одягу, найімовірніше, від сукняного жупана, з яким, можливо, слід пов'язувати також і залишки крупних мідних гапличків від застібки рукавів. Рештки описаного вбрання належали комусь із трьох верхніх чоловічих поховань (поховання 1а, 1, 3).

Серед нагромадження численних клаптиків тканини у похованні 2 вдалося розрізнити характерні фрагменти, які дозволили здійснити реконструкцію вбрання, що складалося із контуша і жупана.

---

[4] У писемних джерелах міститься інформація, що у 1680 р. костел після знищень, завданих козаками, був відбудований (відремонтований) і освячений [Гупало, 2006, с. 522]. Припускаю, що вторгнення повстанських загонів на територію костелу не обійшлося лише оскверненням храму; спалення католицьких осередків в часі козацької революції 1648–1657 рр. були звичайною справою [Яковенко, 2005, с. 337–343].

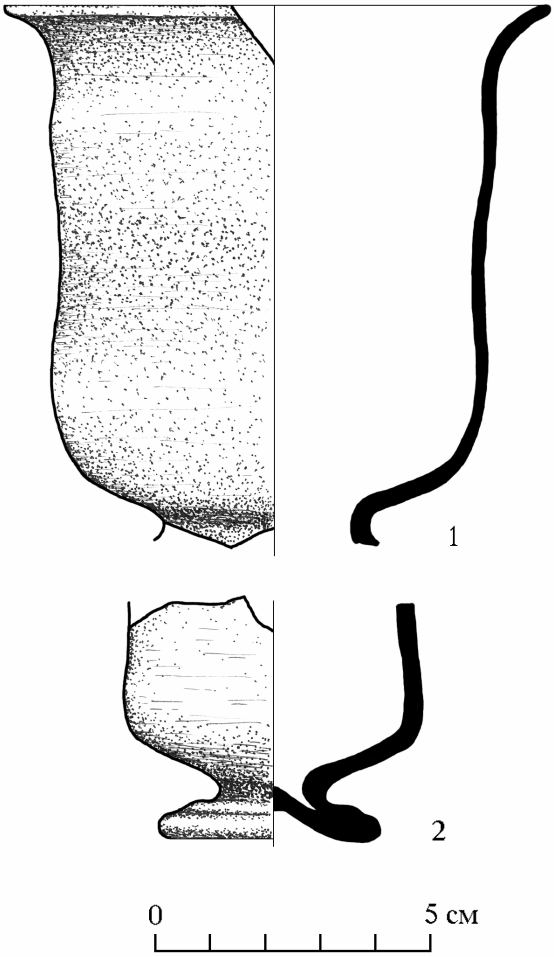

Рис. 7. Дубно. Бернардинський костел. Крипта 4. Поховання 1. Фрагменти дзвоникоподібних келихів. Кінець XVI–XVII ст.
Fig. 7. Dubno. Bernardynian catholic church. Crypt 4. Burial 1. Fragments of bell-like goblets. End of XVI–XVII centuries

Контуш був пошитий із гладкої шовкової тканини (найімовірніше, із дамаста) і підшитий тонкою, також шовковою, тканиною з полотняним переплетенням ниток (можливо, китайкою). Тканина зотліла до світло-коричневого кольору, проте на деяких клаптиках збереглася зеленава барва. Ймовірно, контуш був зеленого кольору. Краї вбрання (комірець, пілочки, поділ і т.п.) були обшиті срібним плетеним шнуром, з якого також укладено петлі для застібки. Комірець мав форму низької стійки. Контуш був багато оздоблений на грудях – чотирма пасмами горизонтальних вузьких, сріблом тканих стрічок. У кожному пасмі знаходилося чотири ряди стрічок, зовнішні краї яких оздоблювали зібрані у пучок тонкі спіральки срібних ниток, а внутрішні краї завершувалися повітряними петлями під ґудзики. Ґудзички (діаметром біля 10 мм) мали біконічну форму і були вив'язані із срібних ниток, плетиво яких утворювало мотив шестикінечної зірочки. Таким чином контуш був прикрашений 16 продітими у петлі позументними ґудзиками. Дуже подібне оздоблення контуша відзначено

на посмертному портреті Івана Ходкевича з першої половини XVII ст. [Український портрет …, 2004, кат. 73].

Жупан пошито із гладкого щільного атласу малинового або кармазинового (червоного) кольору, про що свідчать окремі клаптики тканини зі збереженою барвою. Краї вбрання були обшиті шовковою стрічкою (переплетення ниток утворювало 4 поздовжні ряди косичок) шириною 5–7 мм. З вузького плетеного у вигляді косички шнурочка укладено великі повітряні петлі. Жупан запинався на крупні ґудзики, вив'язані із шовкових ниток. Ґудзики діаметром приблизно 20 мм мали кулясту форму, а плетиво ниток утворювало мотив 12-пелюсткової розетки. Збереглося вісім таких ґудзиків. Цікавою, натомість, була сама модель жупана. Між комірцем і головкою рукава знаходилася стьобана прямокутна вставка (як еполет). Стьобанням було оздоблено також і рукав на усю висоту застібки, що запиналася на такі ж як і пілочка шовкові ґудзики та петлі. Виходячи із загального стилю, логічно припустити, що стьобаним був також і комірець жупана.

На цьому етапі досліджень[5] передчасно робити будь-які остаточні висновки щодо часу ужиткування подібного вбрання. Однак, варто зазначити, що контуш у поєднанні із жупаном стали носити лише з середини XVII ст. [Балявіна, Ракава, 2007, с. 117]. Щодо оздоблення жупану прийомом стьобання тканини, то в аналогічний спосіб був виконаний увесь жупан Станіслава Жолкевського, який походить з початку XVII ст. [Turnau, 1991, ryc. 32] і має крій згідно тогочасної східної (турецької, татарської) моди. Взагалі до середини XVII ст. східні впливи позначилися не тільки у крої одягу, але відобразилися й у деталях воєнного спорядження, у знаках воєнного розрізнення, в назвах вбрання тощо [Балявіна, Ракава, 2007, с. 28].

Усі ці спостереження дозволяють попередньо датувати одяг із крипти серединою XVII ст.

Хрест-реліквар (фото. 32). *Загальний опис*: виріб металевий пустотілий, двосторонній; краї рамен фігурні, викінчені стилізованим трилисником. Вертикальне рамено на торці увінчане кулькою з вушком, в яке продіте кільце з плаского у перерізі дроту. Знизу на торці вертикального рамена знаходиться округлий отвір, в який вставлено з нарізною різьбою шурупчик, завершений кулястою голівкою. За допомогою цього шурупа до пустотілого хрестика кріпилася накривка. На внутрішній поверхні вертикального рамена накривки, зверху, ближче до краю знаходиться язичкоподібна пластинка, нижнім кінцем припаяна до поверхні накривки; верхній край пластинки служив пазом для кріплення. На нижньому краї вертикального рамена накривки припаяна перпендикулярно розмішена до поверхні накривки штабка з просвердленим отвором для шурупа. Пустотіла скринька хрестика розділена перегородками на чарунки: одна найбільша – в центрі, по дві – зверху і обабіч, чотири – знизу. У чарунках знаходилися не ідентифіковані рештки шовкової тканини з полотняним переплетенням ниток, у центральній чарунці – залишки дерева. Зверху пустотіла скринька хрестика накрита вирізаною по формі хрестика паперовою прокладкою, що служила для щільного прилягання накривки.

Стан збереження. Виріб дуже патинований. Після зняття патини в окремих місцях виступили наскрізні корозійні каверни.

Розміри. Максимальний діаметр вушка – 6,5 мм, діаметр дроту вушка – 1,6 мм; довжина вертикального рамена – 51 мм, довжина горизонтального рамена – 28,3 мм, ширина рамен – 5,1 мм; довжина шурупа – 9,3 мм, діаметр стрижня – 2 мм, діаметр головки – 2,8 мм; довжина язичкоподібної пластинки – 8,75 мм, ширина – 3,5 мм; ширина штабки – 3,8 мм, висота – 3,55 мм, товщина – 1,9 мм.

Матеріал і техніка виготовлення. Виріб виготовлений із срібла і вкритий товстим шаром золота. Хрестик відлитий у формі і оздоблений гравіруванням. Ззовні на торці нижнього кінця вертикального рамена пустотілої скриньки хрестика, а також на внутрішній поверхні

[5] Докладний костюмологічний аналіз буде проведено після чистки та консервації тканини.

нижнього кінця вертикального рамена накривки нанесено три клиноподібні заглиблення. Припускаю, що це клеймо ювеліра.

Опис зображення. Краї рамен хрестика оформлені у вигляді стилізованих квіток куколя. Обриси виробу по аверсу і реверсу підкреслено по облямівці суцільною тонкою борозною.

На **аверсі** в *центрі* на перехресті рамен – зображення вінка із тернових галузок. На горизонтальному рамені з*ліва* – пучок тростинок, *справа* – бич. На вертикальному рамені *зверху* – хітон, *знизу* – драбина. Нижче, під драбиною поміщено зображення цегляної або кам'яної кладки чи плиткової долівки.

На **реверсі** у *центрі* на перехресті рамен – серце. На горизонтальному рамені *зліва* – кліщі, *справа* – молоток. Описані молоток і кліщі належать до ковальських знарядь праці. Цікавим при цьому є те, що тотожні за формою знахідки відомі з розкопок на полі битви під Берестечком у 1651 р. [Свєшніков, 1993, с. 210, рис. 46, 1, 11]. На вертикальному рамені *зверху* – три цвяхи, *знизу* – спис і колона.

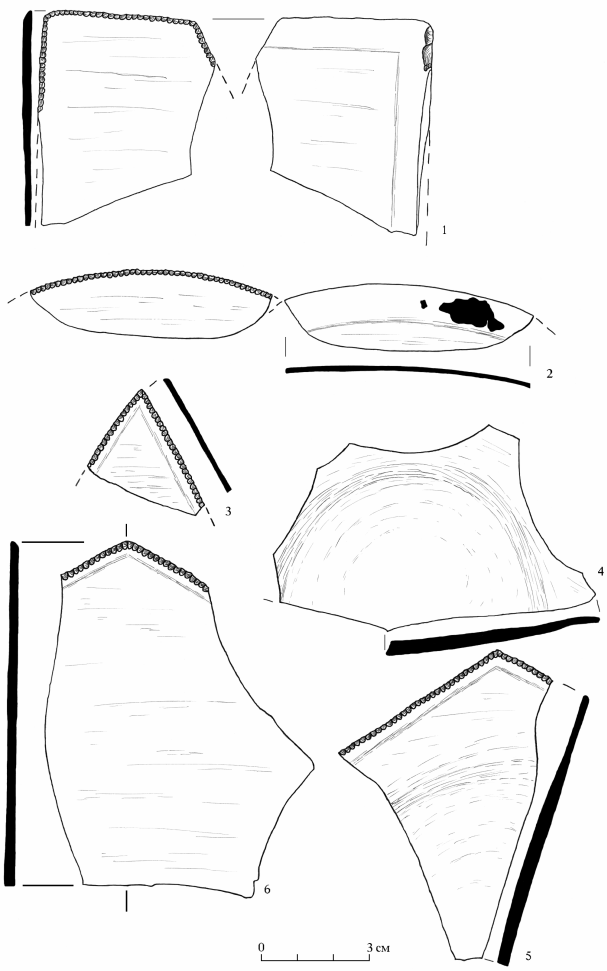

Рис. 8. Дубно. Бернардинський костел. Крипта 4. Віконне скло. Кінець XVI–XVII ст.
Fig. 8. Dubno. Bernardynian catholic church. Crypt 4. Window glass. End of XVI–XVII centuries

Іконографія. Предмети, зображені на хрестику, репрезентують символи, пов'язані з культом Страстей Господніх. Кожен рисунок – це піктограма, зміст якої відображає конкретну подію (чи дію) з циклу Хресної дороги Ісуса. Символи укладені у досить строгій послідовності і охоплюють період від арешту Ісуса до Його смерті. Дещо порушують історичний хід подій рисунки списа і драбини, які "хронологічно" мали б йти один за одним, але зображені у різних

місцях. Це не помилка художника. Задля читабельності символів, що було пріоритетним (помістивши спис на драбині художник ризикував втратити чіткість зображення обох предметів), майстер пожертвував мінімальним – відійшовши від послідовності лише в одному випадку, що зрештою було технічно обґрунтованим.

Початок Хресної дороги відображено на тій стороні реліквария, де на перехресті рамен представлений терновий вінок. Кожний символ відповідає певній станції. **Станція 1 (**Ісуса Христа засуджують на смерть): *бич – терновий вінок – тростини - колона*. Останній символ (колона) майже (якщо не сказати зовсім) не представлений на мініатюрних девоціоналіях.

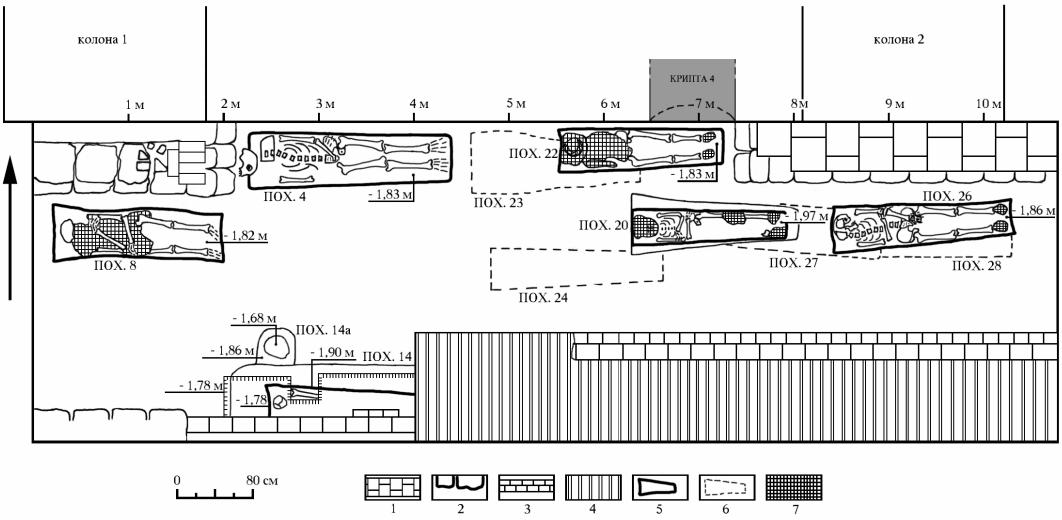

Рис. 9. Дубно. Бернардинський костел. Південна нава. Розкоп 2007 р. 5-й рівень ґрунтових поховань (гл. 1,82 – 1,97 м). 1 – плиткова долівка; 2 – кам'яна кладка; 3 – цегляна кладка; 4 – чорнозем, перемішаний із будівельним сміттям; 5 – контури домовин; 6 – контури нижче залягаючих домовин; 7 – кальциновані кістки

Fig. 9. Dubno. Bernardynian catholic church. Southern nava. Excavated area 2007. Fifth level of ground burials (depth 1,82 – 1,97 m). 1 – stone bottom; 2 – stone footbridge; 3 – footbridge made of bricks; 4 – black soil mixed with garbage; 5 – contour of coffin; 6 – contour of coffins, which situated lower; 7 – calcinated bones

Однак в іконографії акту бичування відомі зображення Ісуса, прив'язаного до колони. Наприклад, у бернардинському костелі в Жешові аналогічна ікона є центральною у каплиці Страждаючого Христа. Там же ж у головному вівтарі першої половини XVII ст. обабіч сцени Падіння Ісуса під тягарем хреста, поміщено дві ніші з різьбленими у дереві ангелами, які тримають знаряддя мук; один з них показаний з колоною у руках [Kazanowska, 1981, s. 32–39]. **Станції 2–9** відповідають проміжку, що відображає шлях Ісуса від в'язниці до місця страти на Голгофі і який позначений одним лаконічним символом – *бруківкою*. **Станція 10** (кати здирають з Ісуса одяг): *хітон*. Хітон не був пошитий, а суцільно тканий, тому вояки його не подерли на частини, а кинули жереб [Євангелія Г.Н.І. Христа від Іоана 19, 23–24]. **Станція 11** (Ісуса прибивають до хреста): *молоток і цвяхи*. **Станція 12** (Ісус Христос умирає на хресті): *спис*. Графічним символом смерті Ісуса на релікварії виступає спис. Аби упевнитись, що Ісус мертвий, один із вояків простромив йому бік. Про це докладно повідомляє євангеліст Іоан [Євангелія Г.Н.І. Христа від Іоана 19, 34]. **Станція 13** (Ісуса Христа знімають з хреста): *кліщі і драбина*. За допомогою кліщів витягнули цвяхи з ран, а з допомогою драбини тіло Ісуса зняли з

перекладин хреста. **Станція 14** (Ісуса Христа ховають до гробу). Завершує цикл Хресної дороги станція 14, яка присвячена перенесенню тіла Ісуса до гробу. На релікварії залишився лише один символ – серце – який є дуже багатозначним. Це і образ сердець Пречистої Діви, Іоана, Никодима, Йосифа з Ариматеї та побожних жінок, які у великому смутку віддали Ісусові глибоку честь і жертвували Йому свої серця, щоб Він замешкав у них. Це і серце Ісуса, яке і є Любов і Спасіння для усіх грішників. Це і джерело (осередок) релігійного і морального життя [Janicka-Krzywda, 1993, s. 183]. Проте квінтесенцією усіх можливих значень цього символу є євангельське розуміння принесеної Ісусом жертви, а саме розуміння того, що з Розп'ятого сплине Спасіння, любов і дар Святого Духа, з якого народиться Церква [Ewangelia Jezusa, 1984, s. 368].

Завершуючи іконографічний аналіз релікварія, належить обумовити ще одну обставину. Сам факт наявності зображення серця на хрестику, очевидно, слід пов'язувати з появою і розвитком культу Найсолодшого Серця Ісуса, який сповідували однойменні релігійні братства. Поява культу пов'язана з об'явами, що мали місце у Франції в місцевості Paray-le-Monial у 1673–1675 роках у середовищі сестер-візиток. У подальшому поширювали культ три чернечі ордени: візиток, піарів і єзуїтів. Одне з найперших братств на теренах Польщі було засноване у 1707 р. Важливою подією, що обумовила поширення та розвиток культу, стало запровадження Апостольською столицею у 1765 р. свята Серця Ісуса для Польщі [Flaga, 2004, s. 123–124].

Ряд ознак релікварія (висока майстерність виконання зображень, ретельний відлив виробу, дорогоцінний метал, клеймо майстра і святі реліквії, вміщені у чарунках) вказують швидше на західноєвропейську метрику предмету. Виходячи з того, що знахідка виявлена у крипті, цілком ймовірно, що хтось із цієї заможної родини міг привезти хрестик з турне по Європі або придбати на замовлення.

Щодо датування релікварія, то, виходячи з часу виникнення культу Найсолодшого Серця Ісуса, нижню хронологічну межу виготовлення предмету слід віднести до останньої чверті XVII ст.

Хронологія

Бернардинський костел у Дубні збудований у 1629 р. [Гупало, 2006, с. 516]. Згідно стратиграфічних даних крипту 4 спорудили пізніше, коли вже храм функціонував. Звідси нижню хронологічну межу появи гробівця окреслено часом після 1629 р. Наявність шелягів у крипті дозволяє встановити нижню хронологічну межу закриття крипти – тобто вхід у гробівець заклали цегляною кладкою (і, очевидно, засипали сірим ґрунтом) не раніше 1663 р., а найпізніше (згідно ужиткування монет) це могли здійснити у 1766 р. Таким чином, якщо брати крайні дати, то усипальницю використовували впродовж 1629–1766 рр. Однак, проведений аналіз речового матеріалу дозволяє дещо звузити цей хронологічний діапазон. Насамперед слід враховувати, що у крипті домовини були покладені у два яруси, а остання шоста труна – вже у третій ярус. Усі знахідки, крім комплекту вбрання з поховання 2, пов'язані із другим ярусом. При цьому обставини фіксації артефактів вказують, що потрапили предмети у крипту вже після знищення поховань другого ярусу і, найімовірніше, третього ярусу також. На підставі попереднього костюмологічного аналізу одежа із поховання 2 із першого ярусу датується серединою XVII ст. Датуючим предметом для другого ярусу є хрестик-релікварій, нижня хронологічна межа виготовлення якого окреслена останньою чвертю XVII ст. Важливо додати, що хронологічний діапазон ужиткування скляних виробів (дзвоникоподібних келихів та віконних шибок), виявлених у заповненні знищених трун (поховання 1 і 3), обмежується XVII ст. Таким чином, на підставі кореляції часу побутування вищеописаних артефактів вважаємо можливим обмежити верхню хронологічну межу функціонування крипти кінцем XVII ст. Цей висновок не перечить даті першої значної руйнації костелу (до 1680) і даті шеляга із земляного насипу у гробівці (1663).

Цікавим моментом є також наявність перед усипальницею п'яти ґрунтових поховань у могильних ямах (рис. 9). Поховання 20, 22, 23, 24, 27 були здійснені вже тоді, коли вхід у гробівець засипали. Цей факт побіжно також свідчить на користь датування крипти 4 в межах XVII ст. Тут варто зазначити, що бернардинський костел був скасований царською владою у

1855 р., тобто цим роком можуть датуватися найпізніші поховання. При цьому слід зауважити, що у похованні 22, яке залягало назовні крипти впритул і поперек до її входу, знаходилися останки жінки з залишками характерної зачіски. Аналогічний уклад волосся (вільно спадаючі на вуха гладкі пасма були зібрані на потилиці, скручені у джгут і трьома рядами укладені короною на маківці голови) відзначено на портреті невідомої дами, виконаному Алойзем Рейханом у 1845 р[6]. Поховання 22 – найпізніше з п'яти вище згаданих, які, найімовірніше, були здійснені впродовж усього XVIII ст. Ці дані є побічним доказом для обмеження часу функціонування крипти 4 XVII ст. Щодо періодизації поховань із окремих ярусів, то очевидно, що вона замикається в межах першої і другої половини XVII ст.

ЛІТЕРАТУРА

Балявіна В. М., Ракава Л. В.
2007 Мужчынскі касцюм на Беларусі. – Мінськ. – 302 с.
Гупало В.Д.
2006 Історія монастиря оо. Бернардинів в Дубні на Волині // Pięćset pięcdziesiąt lat obecności oo. Bernardynów w Polsce (1453–2003). – Kalwaria Zebrzydowska. – S. 515–543.
Гупало В.
2007 Дослідження крипти № 3 під бернардинським костелом у Дубні // МДАПВ. – Вип. 11. – С. 315–336.
Євангелія
Євангелія Г.Н.І. Христа від Іоана.
Свєшніков І. К.
1993 Битва під Берестечком. – Львів. – 302 с.
Український портрет
2004 Український портрет XVI–XVIII століть. – Київ. – 351 с.
Яковенко Н.
2005 Нариси історії середньовічної та ранньомодерної України. – Київ. – 582 с.
Ciepiela S.
1966 Pucharki dzwonowate w Polsce od końca XVI w. do końca XVII wieku // Szkło i Ceramika. – R. 17. – Nr. 9. – S. 248–252.
Ewangelia Jezusa
1984 Ewangelia Jezusa (pod red. Don Paolo Crivellaro). – Paris. – 407 s.
Flaga J.
2004 Bractwa religijne w Rzeczypospolitej w XVII i XVIII wieku. – Lublin. – 308 s.
Janicka-Krzywda U.
1993 Patron – atrybut – symbol. – Poznań. – 238 s.
Kazanowska Z.
1981 Sanktuarium Maryjne oo. Bernardynów w Rzeszowie. – Kalwaria Zebrzydowska. – 56 s.
Kutyłowska I.
1981 Materiały do badań nad kulturą materialną Lubelszczyzny w XVI i XVII wiekach. Szklane pucharki dzwonowate z Zamościa i Lublina // Studia i Materiały Lubelskie. – Lublin. – T. 8. – S. 91–95.
Prusicka-Kołcon E.
2000 Szklane pucharki dzwonowate z Zamościa od końca XVI wieku do końca XVII wieku // APŚ. – T. V. – S. 230–239.
Rubnikowicz M.
1996 Średniowieczne i nowożytne szkło ze stanowiska Collegium Gostomianum // Sandomierz. Badania 1969–1973. – Warszawa. – T. 2. – S. 423–456.

[6] Портрет невідомої дами, виконаний Алойзем Рейханом аквареллю на папері зберігається у Обласному музеї в Жешові (ПНР).

Suchodolski S.
1996 Monety z badań archeologicznych na dziedzińcu Gostomianum w Sandomierzu. Próba odtworzenia obiegu pieniążnego w mieście i okolicy // Sandomierz. Badania 1969–1973. – Warszawa. – T. 2. – S. 390–404.
Trzeciecka A.
2007 W cieniu klasztoru dominikanów // W cieniu klasztoru dominikanów. – Gdańsk. – S. 103–142.
Turnau I.
1991 Ubiór narodowy w dawnej Rzeczypospolitej. – Warszawa. – 291 s.

Vira HUPALO

RESEARCHES OF CRYPT № 4
IN FORMER BERNARDYNIAN CHURCH IN DUBNO

The paper is dedicated to results of archaeological researches, carried out during 2007 on the territory of former Bernardynian catholic church in Dubno. New burial complex– crypt 4, with remains of six ruined graves was discovered on the area of excavated southern nava. Fragments of silk wear and unique cross-reliquary, connected with burials were fixed. Researched material allows dating back the burial to XVII century.